

MIRON CONSTANTINESCU

LENIN ÉS A TÖRTÉNETTUDOMÁNYOK

A nagy forradalmár és gondolkodó, a kommunista párt megalapítója, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom vezetője, Vlagyimir Iljics Lenin a történettudományokban is gazdag örökséget hagyott ránk. Lenin minden élénken érdeklődött e tudományok iránt, a múlt tanulmányozása ugyanis nagyon fontos tanulságokkal szolgált számára a jelen forradalmi mozgalmára nézve. A történettudomány segítséget nyújtott abban, hogy megoldja a jelenkor legbonyolultabb problémáit, hogy kijelölje a kommunista párt feladatait, stratégiáját és taktikáját.

Lenin már 1894-ben azt írta, hogy az orosz szociáldemokrácia forradalmi elmélete „... az orosz történelem és valóság részletes és pontos tanulmányozásán” kell hogy alapuljon. Egyik legfőbb célkitűzése volt Leninnek egy olyan tudományos forradalmi elmélet kidolgozása, amely a tömegek előtt felfedi a társadalom szocialista átalakításának céljait és eszközeit; e feladat betöltéséért a nagy politikus újra meg újra merített az orosz nép és az egész emberiség történelmi tapasztalatából. Kutatásai rendkívül jelentékeny eredményekre vezettek a történettudomány minden fontosabb ágában, különösen a módszertannak, a társadalmi fejlődés-elméletnek, a forradalmak és a nemzeti felszabadító mozgalmak elméletének és történetének a területén.

A lenini történelemszemlélet a társadalmi fejlődés Marxtól kidolgozott tudományos elméletén, a történelmi materializmuson nyugszik. Lenin úgy vélekedett, hogy „... amíg nincs más kísérlet, amely ugyanúgy, mint a materializmus, rendezni tudná a megfelelő tényeket, amely eleven képet tudna elénk tárni valamely alakulatról és emellett annak szigorúan tudományos magyarázatát adná, addig a materialista történetfelfogás a társadalomtudomány szinonimája lesz”. Miközben megvédte és továbbfejlesztette a történelmi materializmus marxi elméletét, elsősorban a társadalmi-gazdasági alakulatok meghatározó szerepére vonatkozó tételt, Lenin bevezetett egy nagy jelentőségű új fogalmat, a „történelmi kor-

szak“-ét. A nagy történelmi korszakokra Lenin szerint azok a társadalmi osztályok nyomják rá a bélyegüket, amelyek vezető szerepet játszanak benne; ezek szabják meg a korszak lényegi tartalmát, fejlődésének irányát. Ilyen értelemben beszél a burzsoázia felfelé ívelő szakaszáról vagy a polgári demokratikus forradalmak korszakáról (a francia forradalomtól a porosz—francia háborúig), a burzsoázia hanyatlásának korszakáról (megközelítőleg 1871-től 1914-ig), az imperializmus és az imperializmus felbomlásának szakaszáról. A történelmi korszak lenini meghatározásából ki kell emelnünk a korszakolás rugalmasságának, a korszakhatárok viszonylagosságának elvét. Ez a gépies, dogmatikus korszakolás ellen, az egyes történelmi események abszolutizálása ellen, végső fokon a történelem leegyszerűsítése ellen irányul.

Az a módszer, amelyet Lenin használt és népszerűsített, két lényeges követelményt támaszt a kutatóval szemben: egyrészt folytonosan ellenőriznie kell az adatok hitelességét, másrészt arra kell törekednie, hogy mindegyik állítását minél gazdagabb tényanyagra alapozza. A történelmi tényeket konkrétan, fejlődésükben, kölcsönös függésükben kell elemezni, kidomborítva lényeges jegyeiket. *Statisztika és szociológia* című cikkében Lenin neveltségessé tette a történetírás egyik legelterjedtebb, de legtarthatatlanabb eljárását, a „példálózást“. Az eseményeket „egészükben“, „összefüggésükben“ kell vizsgálnunk, hangsúlyozta Lenin, csakis így tesznek szert feltétlen bizonyító erőre. A példálózás módszere azt az alapos gyanút ébreszti, hogy „... a tények önkényesen vannak kiválasztva, illetve összeválogatva, hogy a maguk egészében vett történelmi jelenségek objektív összefüggése és kölcsönös függősége helyett »szubjektív« kotyvalékot tálalnak elénk, talán valami piszkos dolog igazolására“.

A marxista módszertan és társadalomelmélet továbbfejlesztése mellett Lenin munkássága kiterjedt a forradalmak és a társadalmi meg nemzeti felszabadító mozgalmak történetére. Több munkájában is elemezte a polgári forradalmat, rámutatott hajtóerejére és arra, hogy miként nyilvánulnak meg jellegzetességei különböző korokban (például a kapitalizmus felfelé ívelő szakaszában és az imperializmusban), ezenkívül véleményt nyilvánított néhány konkrét történelmi kérdésben (például a nagy francia forradalom és a 48-as forradalmak kérdésében). Különösen időtálló az imperializmus korszakának jellemzése. A világforradalom lenini felfogásának — amely e jellemzés középpontjában áll — a következő vetületei vannak: a forradalmak általános elmélete, a világforradalom korszakának mint olyannak a fogalma, a forradalmak történetileg változó formái. A világforradalom általános elmélete magában foglalja a szocialista világforradalom és nemzeti forradalmak elméletét, a népi forradalmakra, a demokráciára és az imperializmus korszakának nemzeti felszabadító mozgalmaira, a néptömegek szerepére, a társadalmi osztályokra és rétegekre, valamint az új korszak politikai pártjaira vonatkozó tant. Lenin kutatásai megbízható történelmi anyagon nyugodtak, forrásai között egyaránt találunk orosz és külföldi történelmi, gazdaságtani, szociológiai munkákat, ezenkívül figyelemmel kísérte több ország sajtóját, és közvetlen történelmi kütőfőkből is merített. Amint a munkamódszereivel foglalkozó kütők tanúsítják, messzemenően igényes volt a történelmi anyaggal szemben, nagy körültekintéssel járt el az adatok összegyűjtésében. Széles körű tájéko-

zódását nyilván az is elősegítette, hogy sokat tartózkodott Franciaországban, Angliában, Németországban és Svájcban.

Különösen becsesek Leninnek az oroszországi forradalmi mozgalmakra vonatkozó kutatásai. Lenin már a XIX. század utolsó évtizedében megvetette az orosz történelem marxista felfogásának alapjait: a társadalomfejlődés egyetemes törvényeinek érvényesülését mutatta ki az orosz történelemben, szemben az orosz polgári történetírás uralkodó irányzatával, amely szerint az orosz történelem menete merőben sajátos törvényszerűségekhez igazodott volna. (Elegendő itt arra utalnunk, hogy az orosz polgári történetíróktól eltérően Lenin bebizonyította a feudalizmus meglétét Oroszországban.) Az orosz kapitalizmus és imperializmus elemzése során Lenin tudományos alapokra helyezte a felszabadító mozgalmak korszakolását, és a három orosz forradalom első krónikásává vált. Az 1905-ös forradalmat követő burzsoá reformok jellege és célja, az 1917-es februári polgári demokratikus forradalom sajátos vonásai, a Nagy Októberi Szocialista Forradalom lényege — mindezekben a kérdésekben Lenin cikkei, előadásai, könyvei felbecsülhetetlen segítséget nyújtanak a marxista történetíróknak.

Lenin jó néhány munkájában foglalkozik Közép- és Délkelet-Európa újkori s jelenkori történetével. Teljes mértékben megőrizte érvényességét az a lenini osztályozás, amely az ebben a térségben a XX. század elején, két történelmi korszak határán létrejött államok helyét kijelölte. Lenin a gazdasági és politikai feltételek három eltérő övezetének megfelelően három fő államtípust különböztet meg: 1. a nyugat-európai államokat és az Egyesült Államokat, ahol megérték a szocializmusra való átmenet anyagi feltételei; 2. a kelet-európai és balkáni államokat, az Osztrák—Magyar Monarchiát és Oroszországot, vagyis a közepesen vagy gyengén fejlett kapitalizmus országait; 3. a nyugat-ázsiai gyarmatokat vagy félgymarmatokat, Kínát, Törökországot.

Ami Délkelet-Európát illeti, utalnunk kell Lenin érdemeire annak tisztázásában, milyen stádiumba jutottak a forradalmi mozgalmak ezekben az országokban, ahol a társadalmi problémák mindig is szervesen összefonódtak a nemzeti függetlenség kérdéseivel. *A szocialista forradalom és a nemzetek önrendelkezési joga* című munkájában Lenin a következőket írja az Osztrák—Magyar Monarchiáról és a balkáni államokról: „Ezekben az országokban éppen a XX. század különösen kifejlesztette a burzsoá-demokratikus nemzeti mozgalmakat és kiélezte a nemzeti harcot.“ E megállapításnak különleges súlya volt, hiszen az első világháború küszöbén és a háború éveiben sok szocialista hajlott arra, hogy lebecsülje az imperialista szakasz nemzeti felszabadító mozgalmainak jelentőségét, s hogy elvittassa a független államok alakítására vagy megszilárdítására irányuló mozgalmak fontosságát és mélységesen haladó jellegét Európának ezen a részén. Az ilyen vélekedéseket (például a Rosa Luxemburgét) cáfolva Lenin rámutat arra a tévedésre, hogy „... a burzsoá társadalomban élő nemzetek politikai önrendelkezésének kérdését, állami önállóságuk kérdését“ felcserélték „... gazdasági önállóságuk és függetlenségük kérdésével“.

A balkáni népek történelmének tanulmányozásából Lenin a következő tanulságot szűrte le: „A Balkán-államok példája szintén Rosa Luxemburg ellen szól, mert ma már mindenki látja, hogy a kapitalizmus fejlődésének

legjobb feltételei a Balkánon éppen olyan mértékben fejlődnek ki, amilyen mértékben ezen a félszigeten önálló nemzeti államok alakulnak. Eszerint az egész fejlett, civilizált emberiség példája is, a Balkán példája is, Ázsia példája is bizonyítja Rosa Luxemburggal szemben Kautsky tételének feltétlen helyességét: a nemzeti állam a kapitalizmus szabálya és »normája«, a nemzeti tekintetben tarka állam pedig elmaradottság vagy kivétel.“ Lenin hangsúlyozta: „... a marxisták nem hagyhatják figyelmen kívül azokat a hatalmas gazdasági tényezőket, amelyek a nemzeti államok megteremtésére irányuló törekvéseket szülik.“ Fontos kiemelnünk, hogy amikor haladónak minősítette a délkelet-európai népek harcát a nemzeti kérdés megoldásáért, a nemzeti függetlenség megszilárdításáért, Lenin nemcsak a kapitalizmus fejlődésének feltételeit tartotta szem előtt, hanem a proletariátus érdekeit is. Felhívta a figyelmet arra: „Ezeknek az országoknak a proletariátusa sem az ország burzsoá-demokratikus átalakulásának betetőzése terén, sem pedig más országok szocialista forradalmának támogatása terén nem teljesítheti feladatait, ha nem száll síkra a nemzetek önrendelkezési joga mellett. Különösen nehéz és különösen fontos itt az elnyomó és az elnyomott nemzetek munkássága részéről folytatott osztályharc egybeolvasztásának feladata.“

A délkelet-európai népek fejlődéstörténetének itt kiemelt vonatkozásával áll összefüggésben Leninnek a balkáni háborúk tartalmáról és célkitűzéseiről adott jellemzése. E háborúkban Lenin a forradalmi demokrata mozgalmak feléledésének egyik tanújelét látta. Történelmi távlatban ezek a mozgalmak egyet jelentenek a politikai és nemzeti kérdések síkján a feudalista csökevények felszámolásáért vívott harccal: „A balkáni háború egy láncszem azoknak a világeseményeknek a láncolatában, amelyek Ázsiában és Kelet-Európában a középkori viszonyok összeomlását jelzik. Egyesült nemzeti államok megteremtése a Balkánon, a helyi feudálisok elnyomásának a megdöntése, a különféle nemzetiségű balkáni parasztok végleges felszabadítása a földesúri iga alól — ez volt az a történelmi feladat, amely a balkáni népek előtt állott.“ Volt lehetőség arra — fejtegeti Lenin a továbbiakban —, hogy ezt a történelmi feladatot radikálisan, következetesen forradalmi úton oldják meg. De „a balkáni proletariátus gyöngegsége“ és „a hatalmas európai burzsoázia reakciós befolyása és nyomása“ megghiúsította ezt a lehetőséget. A megoldásra a „burzsoá és dinasztikus érdekek diktálta“, végső fokon mégis haladó jellegű balkáni háború formájában történt kísérlet.

Lenin figyelemmel kísérte a szomszédos országokban lezajló eseményeket, és több lényegbevágó megállapítást tett Románia jelenkori történetére nézve is. E megállapítások nagy részét számba vette már a hazai sajtó. Emlékeztetünk Lenin érdeklődésére a romániai forradalmi mozgalmak, a román petróleum megkaparintására törő külföldi tőke behatolása és az imperialista nagyhatalmak Romániával szembeni politikája iránt. Így Egelhaaf jelenkor-történetének Romániával foglalkozó részét Lenin amiatt bírálta, hogy a szerző egész sor nagy horderejű történelmi eseményt mellőz, mivel figyelmét az uralkodócsaládok története köti le. E nagy fontosságú események közé sorolja Lenin az 1907-es felkelést, amelynek jelentőségét az 1905—1907-es oroszországi forradaloméhoz méri.

Noha egykorú eseményekről volt szó, s noha gyakorta csupán szórványos adatok állottak rendelkezésére, történeti ismereteinek, kivételes politikai érzékének és elemző készségének jóvoltából Lenin nemegyszer máig érvényes igazságokat mondott ki ezekről az eseményekről. Legtöbb megállapítását utólag igazolták a levéltárak és más történeti kútfők adatai. Jól példázza mindezt az, hogy Lenin már a háború éveiben leleplezte a hadviselő imperialista nagyhatalmak — mind az antant, mind a központi hatalmak — magatartását Romániával szemben. A Németország és a cári Oroszország közötti különbéke megkötésére irányuló kísérletekről írva, 1916-os cikkeiben Lenin rámutat, hogy ennek az imperialista jellegű békekötésnek többek között Románia adta volna meg az árát. Utólag napvilágra került dokumentumokból kitűnt, hogy valóban voltak többek között Románia felosztására vonatkozó tervek. Az imperialista világháborúban a kis és közepes országok létét állandóan veszélyeztették a nagyhatalmak, még akkor is, amikor ez utóbbiak — egy lényegében ugyancsak imperialista jellegű — különbékével szándékoztak véget vetni a harcoknak.

Sokáig lehetne folytatni ezt a tallózást Lenin munkáiban, és sokat foglalkoznak is történetírói hagyatékával szovjet és más nemzetiségű szerzők. Nem zárhatjuk azonban ezt a rövid áttekintést anélkül, hogy meg ne emlékeznénk Lenin szervezői tevékenységéről a történelemkutatás előmozdításáért.

1918 májusában, amikor különösen nehéz napok virradtak a fiatal szovjetköztársaságra, a szocialista állam feje időt tudott szakítani arra, hogy kidolgozzon egy javaslattervezetet a társadalomtudományok oroszországi akadémiájának megalapítására. A tervezet a következőket tartalmazta: 1. egy irányító szereppel felruházott marxista kiadóvállalat létesítése; 2. a külföldi marxisták bevonása a munkába; 3. rendszeres társadalomtudományi kutatások megszervezése mint elsőrendű feladat; 4. intézkedések a tanügyi dolgozók bevonására. Lenin javaslattervezete alapján 1918 júniusában, amikor már állt a polgárháború, a szovjet kormány jóváhagyta a társadalomtudományi akadémia megalapítására vonatkozó dekrétumot. Szintén Lenin kezdeményezésére jött létre 1920 augusztusában a párttörténeti intézet. Folytonos gondja a levéltári kutatómunkára (1918. június elsején aláírja a levéltárak átszervezésére és központosítására vonatkozó dekrétumot) ugyancsak fényt vet Lenin viszonyára a történettudományhoz.

*

Lenin történetírói hagyatékát tanulmányozva, egyfelől a különlegesen tárgyyszerű elemzés és a gazdag tényanyag bámulatos összehangolásának, másfelől az elméleti analízis és szintézis utolérhetetlen mélységének lehetünk tanúi. Lenin írt filozófiai, gazdaságtani, politikai szakmunkákat, nincs azonban terjedelmesebb történeti műve. Ennek ellenére cikkei, tanulmányai, előadásai olyan történeti nézeteket, olyan jellemzéseket tartalmaznak egyes eseményekről és egész korokról, amelyek előkelő helyet biztosítanak neki az újabb történetírásban.